

FERENCZI GÁBOR

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

2. RÉSZ. MARADANDÓ VALÓSÁG?

Korábbi írásunkban áttekintettük,¹ mit nevezünk területi tagoltságot/kötöttséget mutató nyelvváltozatnak, vagyis nyelvjárásnak. Elmélkedésünk során segítségül hívtuk a köznyelvi változatot mint nemzeti főváltozatot: a kettő közti kontraszt példák segítségével való érzékeltetése által tudtuk jobban körülhatárolni a nyelvjárást. Megállapítottuk, hogy a nyelvjárások vizsgálatával a nyelvtudományon belül külön részterület, a nyelvjárás tan foglalkozik. Egészen odáig jutottunk, mi okozta a sajátos nyelvjárási jegyek, formák ősi eredetének, s természetesen értékes voltának ellenére való hátrányos megkülönböztetését; illetve beszélőinek megbélyegzését, lenézetségét. – S most folytatjuk a nyelvjárásokkal kapcsolatos további kérdések taglalását.

Hogy jól értsem: valójában hány nyelvet is beszélünk?

Többünkben felmerülhet a kérdés: ha e változatok valamelyest külön köröket alkotnak, akkor magyarul (értsd: magyar nyelven) hány nyelvet beszélünk valójában. Nos, nyelvet csak egyet, a magyarra vonatkoztatva; azonban ennek *több változatát*.² – Hasonlattal élve: a nyelvek a színekhez hasonlíthatók, a nyelvváltozatok pedig a színárnyalatokhoz. Az egy-nyelvűek valamely szín egyikét birtokolják (értelemszerűen a többnyelvűek több szín birtokosai); azonban mind az egy-, mind a többnyelvűek lehetnek *többesnyelvűek*, s ez által egy-egy szín több árnyalatát is magukénak tudhatják. Vagyis a magyarul beszélőknek azon köre, akik nyelvjárási környezetben (leegyszerűsítve: vidéken, vagy vidéki városban) sajátították el anyanyelvüket; (legalább) két nyelvváltozat, s ezzel együtt két külön kultúra leteleményesei egyben. Birtokolják a nemzeti nyelv főváltozatát, tehát a köznyelvi változatot (vagy legalábbis többé-kevésbé táji színekkel tarkított válfaját), s annak világszemléleti alapját meghatározó egyetemes magyar kultúrát; valamint – hangsúlyozandó: többletként! – a helyi nyelvjárási változatot, az annak alapján körvonalazódó táji kulturális sajátosságokkal együtt.³

1 Ferenczi Gábor: Magyar nyelvjárások. 1. rész. Létező valóság? = Vasi Szemle, 2020. 1. sz. 108–110. p.

2 Erről lásd bővebben többek között Kiss Jenő: Kétnyelvűség, kettősnyelvűség, diglosszia. In: Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Szerk. A. Jászó Anna, Bódi Zoltán. Bp., 2002. 138–142. p. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 12.)

3 Juhász Dezső: A mai népnyelv értékei. = Magyar Nyelvőr, 1992. 1. sz. 59–64. p.

Megváltozott világunkban vajon megmaradnak a nyelvjárások?

Elgondolkodhatunk azon is, hogy a paraszti létforma letűnésével, sőt, a világ egyre nagyobb mértékű globalizációjával, az angol egyre szélesebb körben való terjedésével párhuzamosan megőrződnek-e eme nyelvi elemek, alakulatok, egyáltalán: szükségük van-e ezekre a fiatalabb generációknak. Jóllehet e kérdésre a nyelvtudománytól várjuk a választ, de valójában mindezt nyelven kívüli tényezők határozzák meg elsősorban. Világos, hogy a szókészlet a nyelv legváltozékonyabb részlete. Ebből nyilván ki fognak veszni azon elemek, melyek már nem utalnak mai élő valóságra. A konkrétumok szintjén: *a csálás, hajszás* (vagyis a ’bal és jobb oldali ökör’) vagy például a *főcstej* (’ellés utáni első teje a tehénnek’) mint nyelvjárási szavak már csak a legidősebbek emlékezetében vannak meg, s mivel ők sem használják már jó ideje, nekik is csak akkor jut eszükbe, ha rákérdezzük. A *hájaskráfli* is csak addig marad a szókincs része, míg időről időre elkészítik, s így is nevezik ezt a lekvárral ízesített, sertésháj hozzáadásával készített süteményt. Ugyanez áll a *hángedlire~hángerdlire*, vagyis az előkére stb. Tehát a használat, a mögöttes valóság élő volta a kulcs. S miért nem érdemes e téren jóslatokba bocsátkozni? Mert feltételezéseink lehetnek arra nézve, milyen irányba változik a világ, de a részleteket a mindenkori jelen szabja meg. S bizony a nyelvben is ez fog leképeződni.⁴

A nyelvhasználat mellett az anyanyelv(járás) elsajátításáról is érdemes szólni. Még hozzá azért, mert ez a nyelvjárási jegyek (bizonyos részének) megmaradása felől biztosít minket. A nyelvjárási szabályrendszer, vagyis egyszerűen a „helyi érvényű nyelvtan” egy módosult változatban, de feltehetőleg meg fog maradni hosszabb távon is. Miért? Mert életünk korai szakaszában, mikor az anyanyelvünket egy adott családba, s tágabban: egy adott kis (falu)közösségbe beleszületve tanuljuk, a minket körülvevő világ és valóság észlelésének s megítélésének egy olyan szakaszában vagyunk, melyben még értelmezhetetlenek, nem léteznek az alábbi, a felnőttek többségének mindennapjaiban sokszor előkerülő, értékítéletet hordozó mondatok. Például: „*Ez a szó/kiejtésforma csúnya.*”, „*Ne beszélj anynyira parasztosan!*” stb. A hangok ejtési formája, karaktere hozzávetőlegesen a kisiskolás kor táján rögzül.⁵ A nyelvjárások szerencséjére legyen mondva, az imént említett értékítéletek ekkor még nem léteznek a gyermekek elméjében, tehát zavartalanul sajátítják el beszédfejlődésük e szakaszában a vidéki ejtési sajátosságokat. Később persze ez alakulhat, igazodhat a referenciacsoport hatására (vagy belső késztetésre) a köznyelvi változat normájához, de az alapjegyeket teljesen levetkőzni nem lehet – s nem is kell. Talán ebben áll a táji hangszíneket magán hordozó beszédforma megmaradásának esélye.⁶

4 *Bañcerowski, Janusz*: A nyelv szerepe az emberi valóság megalkotásában. = Magyar Nyelv (továbbiakban: MNY), 2010. 2. sz. 129–145. p.; *Kiss Jenő*: A nyelvi változás elméletének néhány kérdéséhez. In: Nyelvelmélet és diakronia. Szerk. É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila. Piliscsaba, 2011. 11–18. p.

5 A nyelvésajátítás fejlődépszichológiai háttéréről lásd bővebben *József István*: Fejlődépszichológia. Kaposvári Egyetem. 2011. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/jozsef_istvan/a_kisiskolskor.html (Megtekintve: 2020. április 24.); továbbá általános pszichológiai kontextusban lásd még *Atkinson, Richard C. et al.*: Pszichológia. 3. átdolg. kiad. Bp., 2005. 347–353. p. (Osiris tankönyvek)

6 Többek között lásd *Kiss Jenő*: Nyelvjárás és köznyelv. Általános iskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata nyelvjárási közegben. = MNY, 1996. 4. sz. 403–415. p.; *Boros Ildikó*: Mit tudnak a veszprémi nyolcadikosok a nyelvjárásokról? In: Regionalitás és nyelvjárásosság Veszprém megyében. Szerk. Hári Gyula, H. Tóth Tibor. Veszprém, 2010. 59–63. p.; *Kovács Rácz Eleonóra*: A nyelvjárás fogalmi, valamint élőnyelvi jellegének tudatosulása az általános iskola 5. és 8. osztályában. = Hungarológiai Közlemények, 2011. 4. sz. 145–160. p.; *Uő*: Nyelvjárási attitűdök. Újvidék, 2013. 140 p.; *Ferenczi Gábor*: Nyelv(járás)i tudat és nyelv(járás)i attitűd vizsgálata felső tagozatos tanulók körében. In: A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Szerk. Bódi Zoltán, Ferenczi Gábor, Pál Helén. Bp., 2019. 195–237. p. (A Magyarságtudományi Intézet kiadványai; 9.)

Tényleg csak olyan elemek vannak a nyelvjárásokban, melyeknek alternatívái a köznyelvben is megvannak? Akkor mi szükségünk van rájuk?

A kérdés nem jól közelíti a valóságot. Korábban már szoltunk róla, hogy a területi alapú nyelvváltozatok, a nyelvjárások az ősi törzsi közösségek mint önálló nyelvközösségek sajátos nyelvéből alakultak ki, s e csoportok letelepedése révén váltak területileg kötött nyelvváltozatokká.⁷ Tehát ezeket eredendően létező nyelvi valóságként kell felfognunk, s így is kezelendők. S minthogy ez is a vidéki kultúra, a tájankénti örökség része (persze része az egész magyar kultúrának is), gazdagabbak vagyunk általa. Olyannyira, hogy esetenként még többletet is hozhatnak a köznyelvhez képest. Ezek közül most egyet emelünk ki, s járjuk körül használatát.

Vegyünk ehhez egy példamondatot: *El szoktam menni a boltba*. Ha a köznyelv felől közelítem, e mondat azt jelenti, hogy 'időről időre, sőt most is elmegyek a boltba'. Tehát a cselekvés a jelenben játszódik. A múlt idő megjelenítéséhez be kell iktatni a létigét, amely által egyesekben valamelyest kimódolttá válik közlendőnk: *El szoktam volt menni a boltba*. – Nos, a nyugat-dunántúli nyelvjárási részrendszer eszköztárának a köznyelvhez képest gazdagabb volta lehetővé teszi, hogy a fenti igeidők közti kontraszt egyszerűbben is kifejeződhessék. A múlt időre vonatkoztatva így hangzik a mondat: *El szoktam menni a boltba*. S ez a nyelvjárásban kizárólag a múltbéli cselekvés ismétlődésének kifejezésére szolgál. A jelen időben pedig: *El szokok menni a boltba*. A köznyelvben e forma nyelvhelyességi hibának számít, mivel a köznyelv nem ismeri a *szok(ik)* ige e minőségben való jelen idejű használatát. Tehát többlet is rejlik a nyelvjárásban, s szó sincs arról, hogy a nyelvjárás kifejezőképessége idejét múlt módon kullog (vagy kullogott volna valaha is) a köznyelv után.⁸

Lefejezés helyett befejezésként...

Tudatosítanunk kell magunkban, hogy a helyi nyelvváltozat, a nyelvjárás mindenképpen többlet a köznyelvi változat mellett; általa a helyi identitásunkat őrizzük – az össznemzeti mellett. A nyelv egyben életmódot és szemléletmódot is tükröz. Természetszerű, hogy a mára elsorvadt, kikopott tevékenységek megnevezésének őrzése legfeljebb muzeális jellegű lehet; azonban a még élő kultúra élő nyelvi elemeit mindenképpen kötelességünk őrizni. A heideggeri gondolat érvénye töretlen: az ember „nyelvbe foglalt létező.”⁹ A tájnyelvi változat sajátos színezetével mind a nyelvnek, mind használójának nyereség, sőt állítom: az egész anyanyelvi beszélőközösségnek is az, hiszen – történeti szempontból nézve – a magyarság szellemi kincsestárának meghatározó eleme valamennyi nyelvjárás. A nyugat-dunántúli is! S miként a faji sokszínűségnek az Európai Unióban értéként való felismerése központi kérdés,¹⁰ miért ne hangsúlyozhatnánk jobban a nyelvi sokszínűséggel együtt¹¹ a nyelvjárási sokszínűség kérdéskörét is? A nyelvjárásokat használatuk által lehet megőrizni, ez élteti őket. Mindez közösségi ügy, jószolgálat: éljünk nyelvjárásaink használatának lehetőségével, s ne engedjük kiveszni e nyelvváltozatokat.

7 Összefoglalóan lásd erre *Benkő Loránd: A történeti nyelvtudomány alapjai*. Bp., 1988. 282 p.

8 Az aspektualitásról mint az általános mondattani jelenségek egyikéről lásd *Hegedűs Attila: A nyelvjárási mondattani jelenségek*. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Bp., 2003. 365–374. p. (Osiris tankönyvek)

9 Idézi *Kiss Jenő: A nyelvi változás – kutatói dilemmák*. = MNY, 2008. 3. sz. 257–274. p.

10 Erre lásd többek között *Mihók Barbara et al.: Biodiversity ont he waves of history. Conversation in a changing social and institutional environment in Hungary, a post-soviet EU member state*. = *Biological Conversation*, 2017. Vol. 211. 67–75. p.

11 A magyar nyelv a digitális korban. Szerk. Georg Rehm, Hans Uszkoreit. H. n., é. n. IV, 73 p. (Fehér könyvek sorozat) *The Hungarian Language in the Digital Age*. White Paper Series. MetaNet–Springer. é. n. <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/hungarian.pdf> (Megtekintve: 2020. április 28.)